

DERLEME

FETİH SONRASI AYASOFYA'SININ İSLAM MEDENİYET TASAVVURU DEĞERLERİ BAĞLAMINDA OKUNMASI

Esma KİŞMİROĞLU AKBAY¹ ORCID: 0000-0003-4090-1818

Makale Geçmişi

Geliş: 30/10/2023

Kabul: 27/12/2023

Yayın: 30/12/2023

Öz

Her şehir ait olduğu medeniyet tasavvurunun ürünleri olan sanat eserleri içerir. Şehir sakinlerinin eylemlerinin vücut bulmuş hali olan bu yapılar, o medeniyete ait sanatları barındırır. Özellikle şehirlerin simgesel yapılarında o medeniyete ait zirve yapan sanat eserlerini görmektediriz.

Bu çalışmada ilk inşa edildiği zamandan beri İstanbul'un simgesel yapısı olan ve şehrin değişen baskın medeniyet tasavvuruyla yansıttığı değerleri dönüştüren Ayasofya Camii'nin dönüşümü mercek altına alınmıştır. Yapıldığı dönem bambaşka bir medeniyete ait iken İstanbul'un fethinden sonra İslam Medeniyetine ait bir mabet haline gelen yapının dönüşümünü gerçekleştiren adımlar aslında İslam Medeniyetine ait sanat eserlerinin barındırdığı değerleri yapıya katma çabasıdır. Bu çaba ile yapı mabet işlevini korurken bambaşka bir medeniyetin izlerini yansıtır adeta kimliğini değiştirmiştir. Bu değişim yapıda birtakım mimari ve dekoratif öğelerin eklenmesinin yanında tezyinatında da değişikliklere neden olmuştur. Makale iki başlık halinde anlatılan bu adımların arkasındaki değerleri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Yapıdaki söz konusu tüm müdahaleler, İslam Medeniyet Tasavvurundaki "tevhid" kavramı gereği belli bir uyumun içindedir. Bu bağlamda yapı ve sonradan eklenen bölümleri de yeryüzündeki herhangi bir cami ile bir uyum içindedir.

Anahtar kelimeler: *Ayasofya, İslam Medeniyeti, Değerler.*

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/otuzyedisanat>

Copyright © Published by Kastamonu University, Since 2022 - Kastamonu

¹ Y. Mimar, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Posta Kodu: 34303, emakismiroglu@gmail.com

REVIEW

THE READING OF HAGIA SOPHIA AFTER THE CONQUEST IN THE CONTEXT OF ISLAMIC CIVILIZATION'S VALUES

Esma KİŞMİROĞLU AKBAY¹ ORCID: 0000-0003-4090-1818

Article History

Received: 30/10/2023

Accepted: 27/12/2023

Published: 30/12/2023

Abstract

Every city contains works of art that are products of the civilization it belongs to. These structures, which are the tangible expressions of the actions of the city's inhabitants, house the arts of that civilization. We mainly observe the pinnacle of the arts of that civilization in the symbolic structures of cities.

In this study, the transformation of the Hagia Sophia Mosque, which has been the symbolic structure of Istanbul since its construction and has reflected the values transformed by the changing dominant civilization's perception, is examined closely. When it was built, it belonged to a completely different civilization, but after the conquest of Istanbul, it became a place of worship belonging to Islamic civilization. The steps taken to transform the building are actually efforts to add the values contained in the art of Islamic civilization to the structure. With this effort, the building has reflected the traces of a completely different civilization while preserving its function as a place of worship and has almost changed its identity. This transformation has also led to changes in the architectural and decorative elements of the building. This article aims to reveal the values behind these steps, which are described in two headings.

All the interventions in the building are in harmony with the concept of 'tawhid' (the oneness of God) in the Islamic civilization perception. In this context, the building, along with the subsequently added sections, is in harmony with any mosque on Earth.

Keywords: *Hagia Sophia, Islamic Civilization, Values.*

¹ Master of Architecture, Istanbul Sabahattin Zaim University, Department of Architecture, Zip Code: 34303, emakismiroglu@gmail.com

Extended Summary

Research Problem: The article focuses on Hagia Sophia, an iconic work of art in Istanbul throughout the ages. Despite changes in the city's civilizational vision, the article is a theoretical study of the enduring symbolism of Hagia Sophia in the face of the dominant civilization. This study examines the impact of the changing civilizational vision in the city on the structure, its facades and interior decorative elements, and surrounding buildings. This work questions the abstract values behind the tangible transformations that can be perceived in this context.

Literature Review: The literature review for the study has two main components. On the one hand, it explores the place of the structure in architectural history; on the other hand, it delves into readings related to Islamic civilization. Within this scope, the sources examined have revealed construction activities in the building after the conquest of Istanbul, and these activities have been analyzed in the context of their place within Islamic civilization. In this regard, in addition to architectural and historical sources, encyclopedia searches have also been conducted concerning relevant concepts.

Methodology: The physical changes that Hagia Sophia underwent after the conquest of Istanbul have been the subject of numerous studies. According to these studies, the concrete alterations and additions to the structure have been categorized and examined under two main headings in the article. The interior and exterior form adjustments are explained under the title "Structural and Decorative Elements Added to Hagia Sophia and Its Complex," while the modifications to the interior decorations are described under the heading "Ornamentation in Hagia Sophia and Its Complex."

While narrating these concrete changes, an attempt has been made to interpret the abstract values behind the concreteness. It has been observed that these values appear in various works within the same civilization. Additionally, similar configurations and structures can be found in buildings with the same function but in different geographical locations within the same culture, underscoring the idea that these configurations give identity to the respective buildings.

Results, Conclusions, and Recommendation: The transformation of Hagia Sophia, initially built as a church, into a mosque after the conquest of Istanbul can be understood as a conversion of a Christian place of worship into a Muslim one. This transformation primarily emphasizes the values of Islamic civilization over Christian values within the structure. In this context, all the modifications made in the building have aimed to enhance it, restore it, and reveal the values of Islamic civilization.

Similar to how our actions are shaped by the goals behind them, a city's structures are also works of art that are the products of its civilization, and behind these works of art are values related to the civilization to which they belong. These examinations of these values constitute an abstract interpretation and reveal the traces of the civilization. In this context, these readings

will also assist in accurately understanding art structures with the same functions belonging to the same civilization. Additionally, when it comes to creating a new product associated with a particular civilization, having knowledge of the traces of that civilization and incorporating them into the product will be helpful.

Giriş

Ayasofya, hakkında sayısız yazıların, şiirlerin yazıldığı yeryüzünün en meşhur mabetlerinden biridir. Bu meşhur mabet hakkında söylenen her sözün arkası, İstanbul'a dayanır. İstanbul nasıl tarihinden bu yana -Konstantiniyye'den itibaren- mevcut olduğu medeniyetin simgesel bir şehri olmuşsa, Ayasofya da İstanbul'un simgelerinden olmuş ve İstanbul'un maruz kaldığı her dönüşüme paralel bir dönüşüm yaşamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle İstanbul, Hristiyan Ortodoksluğunun merkezi olmasının yanında, İslam Medeniyet Tasavvuruna göre yönetilen Osmanlı İmparatorluğunun başkentine de dönüşmüştür. İstanbul'un bu dönüşümü simgesel yapısı olan Ayasofya'yı da etkileyecektir. II. Mehmet fethinin sembolü olarak bu mabedi camiye çevirmiştir.

İslam Medeniyet Tasavvuru'nun hamisi olan Müslümanların İstanbul'la olan ilişkisi, İslam'ın başlıca iki kaynağından biri olan Hadislere dayanır. İslam Medeniyetinin esaslarını teorik olarak öğreten Kur'an-ı Kerim'in¹ yanında Hadisler² bu teorik bilginin nasıl hayata geçirileceğini gösterir. Hadis ilmini Kur'an-ı Kerim'in uygulama sahası olarak kabul eden Müslümanlar, Peygamber'in her söylediğine ve yaptığına bu nazarda önem vermişlerdir. Hz. Muhammed'in "İstanbul (Konstantiniyye) muhakkak fethedilecektir. Onu fetheden emîr ne güzel emirdir. Onu fetheden ordu ne güzel ordudur." Sözüdeki müjdeye mazhar olmak isteyen Müslümanlar defalarca Konstantiniyye'yi kuşatmıştır. İlki 669'da Emeviler devleti tarafından yapılan ve sonra devam eden kuşatmalar 1453 yılında Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar sürmüştür.

---

¹ Kur'an-ı Kerim: Allah'ın vahiyle oluşturulan son kitap.

² Hadis: Son peygamber Hz.Muhammed (s.a.v.)'in söz ve davranışları.

Hadisin söylendiği yıllar ile fethedilen yıllar arasında Konstantiniyye’de gerek Bizans’ın güç kaybetmesi gerekse Latin İstilası kaynaklı büyük değişiklikler olmuş, şehrin eski ihtişamlı hali büyük sekteye uğramıştır. Hatta fethin akabinde şükür secdesi için Ayasofya’ya giren Fatih Sultan Mehmet Ayasofya’nın harap halini gördüğünde şu dizeleri söyler:

Bûm nevbet mî-zened ber-târem-i Efrâsiyâb

Perdedârî mi-küned der kasr-i Kayser ankebût!

(Açıklaması: Kayser’in kasrında örümcek perdedarlık ediyor, Efrasiyab’ın sarayında da baykuş nevbet çalıyordu.)

Konstantiniyye’nin fethedildiği dönemde, eski zenginliğini yitirmiş olması fetheden orduyu hadisin müjdesinden alıkoymaz. İslam Medeniyet tasavvuruna göre ‘dünya malı’ bir imtihan aracı olarak görülürken büyük mükâfatın -en büyük nimetin- Allah katında olacağı Kur’an-ı Kerim’de bildirilmiştir. Zira Müslümanlar için her şeyi hakkıyla bilen ve hikmetle yapan Allah’ın son elçisinin bu sözü, Konstantiniyye’nin somut zenginliğinden öte bir değeri olduğunun işareti olarak algılanmıştır. Öyle ki çoğu Müslüman yeryüzündeki en kutsal şehirler olarak sıralanan Mekke, Medine ve Kudüs’ten sonra İstanbul’u anar.

Fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet, karşılaştığı İstanbul’un harap durumu, yıkıma maruz kalmış eserleri için hemen bir yapılanma gayretine girerek vakıflar kurmuştur. İslam Medeniyet Tasavvurunda ‘emanetçi’ kavramı gereği oluşturulan bu vakıf müesseseleriyle yapılar korunup sürdürülebilirliği sağlanmıştır. Ayasofya içinde “Ayasofya-i Kebir Vakfı”nı kuran Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya’nın ilelebet muhafazasını vasiyet etmiş ve cami hüviyetinin devamlılığını şart koşturmuştur. Ayasofya-i Kebir Vakfı’nın hukuki statüsünü belirleyen 1462 tarihli vakfiyede vakfın hayır müesseseleri, hayır şartları, akarları, yönetimi gibi konular detaylı biçimde anlatılmakta ve her vakıf senedinde olduğu gibi bir “vakıf duası” ve bir de “vakıf bedduası” yer almaktadır. Ayasofya vakfiyesi incelendiğinde, bu vakfın bilhassa eğitim, din ve sağlık hizmetleri açısından dönemin en önemli kurumsal yapılarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hizmetlerin devamlılığını temin etmek için çok sayıda çarşı, pazar, dükkân ve ev akar olarak vakfedilmiştir (İletişim Bakanlığı, 2020).

Bu yolla Osmanlılar kendinden önceki kültürü inkar edip yıkmak yerine, söz konusu esere saygıyla yaklaşp, onu koruyup, yapılan ilavelerle ulvileştirdiği, güzelleştirdiği görölmektedir (Cansever, 2010a).

Fatih Sultan Mehmet Konstantiniyye'yi fethinden sonra, yaptığı ilk işlerden biri şehrin simgesel yapısı olan Ayasofya'yı kiliseden şehrin ana camisine çevirmek olmuştur. Bu meşhur mabede olan ilgi Fatih'ten sonra da azalmadan devam etmiş İstanbul'un simgesel yapısına Osmanlı Sultanı tarafından birçok düzenlemeler yapılmıştır. Bu yapılan düzenlemeler çalışma içinde; yapısal ve dekoratif ekler ve tezyinatlar³ olarak iki başlık altında sınıflandırılarak anlatılmıştır. Çalışmada Ayasofya'ya yapılan düzenlemelerle bir kilisenin camiye çevresiyle de külliyyeye dönüşüm aşamaları incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken yapılan düzenlemelerin manalarına bakmak adına tüm müdahaleler İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerleri bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

Amaç ve Yöntem

Bir şehrin çağlar boyu simgesel bir sanat eseri olan bu yapıya dair olan kuramsal çalışma kapsamında yapının uğradığı dönüşüm gerek cephelerinde gerek iç dekoratif öğelerinde ve çevre yapılarının düzenlemesinde mevcuttur. Ayasofya ilk dönüşüm geçiren yapı değildir ve bu dönüşüm kapsamında uğradığı değişikliklere dair birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışma algılanabilen bu söz konusu somut dönüşümün arkasındaki soyut değerleri açığa çıkarma amacındadır. Bu bağlamda yapılan dönüşüm adımları iki başlık altında toplanmış ve irdelenmiştir. Böylece yapının dış cephesine, yapı formuna ve eklenen dekoratif öğelere ait düzenlemeler, Ayasofya ve Külliyesine Eklenen Yapısal ve Dekoratif Öğeler aşlığı ile açıklanırken yapı içindeki tezyinatlara ait düzenlemeler; Ayasofya ve Külliyesinde Yapılan Tezyinatlar başlığı ile açıklanmıştır.

Tıpkı eylemlerimizin arkasındaki hedeflerimizin bize yön verip eylemlerimizi şekillendirmesi gibi bir şehrin yapılarının ve bir medeniyet ürünü olan sanat eserlerinin de

---

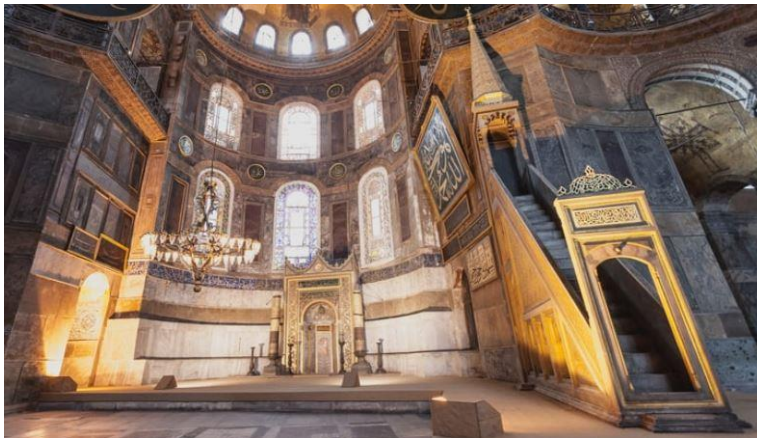
³ Tezyinat: Herhangi bir eşyanın yahut varlığın binanın üzerine ilave edilen, onu süsleyen bir parçasıdır (Cansever, 2010a).

arkasında hep o sanat ürününün ait olduğu medeniyete dair değerler vardır. Bu değer soyut bir okuma olup medeniyete dair izleri ortaya çıkarır. Bu bağlamda yapılacak okumalar aynı medeniyete ait aynı işlevlerdeki sanat yapılarını doğru okuma konusunda da yardımcı olacaktır. Ayrıca bir medeniyete ait yeni bir ürünü üretme konusu gündeme geldiğinde söz konusu medeniyete ait izleri bilip ürüne yansıtma durunda da yardımcı olacaktır.

Bulgular

Ayasofya ve Külliyesine Eklenen Yapısal ve Dekoratif Öğeler

Ayasofya'ya yapılan müdahaleler camiye dönüşümün aşamalarıdır. İslam Medeniyet tasavvurunda cami namaz ibadetinin yapıldığı mekandır. Namaz ibadetinin günde beş defa belli vakitlerde yapılması zaman ve mekân mefhumlarını öne çıkarır. Namazın camide cemaatle (toplulukla) kılınması tavsiyesiyle Müslümanlar aynı vakitte aynı mekânda namazını eda ederler. Bu durum aslında modernitenin 'ben merkezli' tasavvurunun ötesinde bireyselliği ve kişisel menfaatleri aşp 'birleşenlerden olma' anlayışını getirerek; Müslümanların topluca ibadet ederek aynı yöne dönmesini sağlar. Namaz için toplanan Müslümanlar soy, zenginlik, statü ayırt etmeksizin ilk gelenin en ön safta durarak bir dizilim oluşturmasıyla namazlarını

Görsel 1. Ayasofya Mihrabına ve Minberine Bakış.

eda ederler. Bu bağlamda ‘tevhit’⁴ kavramı gereği tüm Müslümanlar Allah’ın huzuruna kulluklarıyla çıkarlar; imkânlarına ve dünya ile bağlarına arkalarını dönüp, bireysel olarak günlük ilgilerinden, kaygılarından uzaklaşıp tek bir konuda yoğunlaşmışlardır.

Hagia Sophia Kilisesi, Ayasofya Kebir Cami’ne dönüşürken atılan ilk adım; Hristiyan mabetlerinin yöneldiği Kudüs yerine Kâbe’ye yönlendirilecek şekilde düzenleme yapılması olmuştur (Görsel 1). Müslüman cemaatin namazlardaki yönü, İslam Medeniyet Tasavvurunda yeryüzünün ilk mescidi olarak kabul edilen Kâbe’ye doğrudur. Bu minvalde tüm camiler Kâbe yönüne yönelir ve iç mekânlarında bu doğrultuyu gösteren ‘mihrap’⁵ bölümü bulunur. İslam Medeniyeti camilerinin olmazsa olmazı olan bu niş Kur’an-ı Kerim’de kelime olarak Hz. Zekeriyya ve Hz. Davut peygamberlerin ve Hz. Meryem’in ibadet ettiği mescitler için kullanılmıştır. İslam mimarisi ise mihrap kavramını ilk olarak Hz. Muhammed’in (s.a.s) Mescidi Nebevi’de namaz kıldırıldığı bölümü dışa doğru taşıyıp, yapının formuna da yansıtarak yorumlamıştır. Bundan sonra yapılan her mescide Hz. Muhammed’in kıldırıldığı üzere bu mabette namazlar kıldırıldığı için nişanı olarak mihrap eklenmiştir.

Camiye dönüştükten sonra Ayasofya içerisinde yapılan ilk düzenlemelerden biri de minber⁶ eklenmesi olmuştur (Görsel 1). Minber de tıpkı mihrap gibi Hz. Muhammed’in (s.a.s.) Mescidi Nebevi’de müminlere hitap ederken kullandığı basamaklı iskemle geleneğine (Duman, 2015) göre yorumlanmıştır. Bu yoruma göre şekillenen minberde hatip, minberin en üst basamağına çıkmaz. Zira en üst basamak Hz. Muhammed’in şahs-ı maneviyatına bırakılan sembolik bir anlam içerir (Duman, 2015).

İslam Medeniyet Tasavvurunun hadis kaynaklarında ‘dinin direği’ olarak geçen namaz ibadetine Müslümanlar çok ehemmiyet gösterirler. Bu bağlamda belli vakitlerde kılınan namazın vakitleri önem teşkil etmekte ve bu vakitlerin bildirilip, Müslümanları cemaatle namaza çağırarak üzere camilere ek bir mekân olarak ‘minare’ ilave edilmektedir. Camiye

---

⁴ Tevhit: Bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek (Özler, 2012).

⁵ Mihrap: Mimaride, camilerin kible duvarlarında bulunan ve imamın namaz kıldırırken durması için ayrılmış bölüm (Hasol, 2008).

⁶ Minber: Hatibin yarısına kadar çıkıp hutbe okuduğu merdiveni ve üstü külâhlı bir sahanlığı olan yerdir (Hasol, 2008).

dönüştükten sonra üç gün içinde Ayasofya'nın güneybatı köşesine ilk ahşap minare eklenmiştir (Doğan, 2009). Camilerin yanında uzun kule gibi yapılar olan minareler biçimleriyle şehrin silüetine görsel olarak, beş vakit ezanın okunmasıyla da işitsel olarak şehirdeki İslam varlığını gösterirler.

Fatih döneminde konulan minarenin ardından II. Bayezid (1481-1512) yapının kuzeydoğu köşesine ikinci minareyi ekletir (Doğan, 2009). Sultan II. Selim depremde zarar gören minareleri yıktırıp, yenilerini yaptırtır ve Mimar Sinan'dan yeni minareler eklenmesini ister. Sultan Selim'in talebi olan diğer iki minare ancak III. Murat zamanında tamamlanmıştır (Cansever, 2005). III. Murat zamanında da caminin onarımlarına devam edilmiş, kubbenin üzerine altın alem ve cami içine mermer mahfiller yaptırmıştır.

Osmanlı'da bir protokol cami olarak kullanılan Ayasofya padişahların cuma ve bayram namazlarının yanında kandil geceleri için de tercih ettikleri mekânların başında gelmektedir. Bunun yanında devrin meşhur alimlerinden İstanbul'a ziyarete gelenlerinin vaaz verip cemaatle hasbihal ettiği bir cami olmuştur. Bu minvalde dışına yapılan eklemelerin yanında yapının içine de birtakım değişiklikler yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Macaristan seferi sırasında Buda Katedralinden savaş ganimeti olarak aldığı dev şamdanları kendi yaptırdığı külliyeğe değil Ayasofya cami mihrabının iki yanına yerleştirtti. III. Murat bayram ve kandil günlerinde camide toplanan halka şerbet dağıtmak için yekpare mermerden yapılmış küpleri Bergama'dan getirtmiştir (Doğan, 2009).

İslam Medeniyet Tasavvurunun kutlu günlerinden olan bayramlarda ise diğer camilerde olduğu gibi Ayasofya avlusu bayram namazı çıkışı bayramlaşma mekânı olarak kullanılmıştır. Sadece Ayasofya için değil tüm İslam şehirlerinde cami avluları, Avrupa şehirlerindeki açık mekanlar olan meydanlar gibi buluşma noktaları durumunda olup, insanların iki namaz arası vakit geçirdikleri muhabbet ettikleri yerlerdir. Bir mabedin girişinin hayatın içine bu kadar dahil olması İslam Medeniyet Tasavvurunda ibadet mekanlarının yaşam alanlarından soyutlanmamasındandır. Yine tevhit kavramının gereği İslam'da yaratıcı ile olan bağ, dünya ile olan bağdan bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda Osmanlı Devleti şehirleri ulu

camileri ve yanlarındaki külliyelerle⁷ genişlemiştir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde on sene kadar şehre alışma devrinden sonra bir fermanla imkânı olanlara şehrin farklı yerlerinde külliye yaptırmasını söyler. Böylelikle o dönem ki insanların tüm yaşam faaliyetlerini barındıran mekânları kapsayan külliyeler kurulmaya başlanmıştır (Ökten, 2020). Ayasofya Ulu Cami'nin külliyesi ise, Sultan I. Mahmud'un caminin avlusuna şadırvan yaptırmasının yanında sıbyan mektebi ve imaret binası da yaptırmasıyla tamamlanmıştır (Can ve Yıldız Altunbaş, 2015). Ancak külliye dönüşüm sadece I. Mahmut döneminde yapılan yapılarla olmamış, Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren birçok padişah Ayasofya Ulu Caminin çevresine yapılar inşa ettirmiş hatta kendi ve ailelerinin türbelerini de Ayasofya bahçesine yaptırtmıştır.

İslam Medeniyet Tasavvurunda ölülerin kutsanması yoktur. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in 'en güzel türbe yeryüzünden silinip yok olandır' dediği geçer. Kur'an-ı Kerim'de ise 'Ondaki (dünyadaki) her şey gelip geçiyor, yalnız celal ve ikram sahibi RAB' binin yüzü baki kalmaktadır.' (55/26-27) diye buyrulmaktadır. Buna karşın yine Kur'an-ı Kerim'de geçen 'Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin; onlar diridir, ama siz algılayamazsınız (2/154) ayeti İslam Medeniyet Tasavvurundaki cihat sırasında ölenlerin ayrıcalığından bahsetmektedir. Hadis kaynaklarında da Hz. Peygamber'in en büyük cihadın nefsin arzularına karşı koymakla olduğunu ifade ettiği geçer. Bu bağlamda hayatını Allah'ı temaşa etme adına, nefesine ait isteklerinden vazgeçen her kişi aslında cihat etmiş ve Allah'ın bu müjdesine mazhar olmuştur. Bu bağlamda kullukta en ileri dereceye ulaşan son elçi de esasında diridir (Burckhardt, 2005).

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber, özünde unutkan bir varlık olan insana ölümü hatırlatması sebebiyle kabir ziyaretini -tevhit ilkelerinden sapmamak kaidesiyle- tavsiye etmiştir. Özellikle ümmete faydası dokunmuş insanları ve ölümü hatırlamak isteyen Müslümanlar, İslam büyüklerinin kabirlerine türbe yaptırtarak buraları ziyaret etmiştir. Ayrıca

---

⁷ Külliye: Selçuklular ve Osmanlılarda, bir cami ile birlikte kurulmuş medrese, muvakkithane, türbe, aşhane, darüşşifa, hamam, sebil, çeşme, çarşı ve benzeri yapıların meydana getirdiği dinsel ve toplumsal merkez (Hasol, 2008).

hükümdarlarında öldükten sonra defnedilmek umuduyla türbeler yaptırdığı bilinmektedir. Bu bağlamda türbeler Batı'daki heykelcilikle benzerlik gösterir. Ancak türbeler heykellerden farklı olarak salt görsellikten öte bir mekândır, manayla örtüşen bir fonksiyon içerir.

Osmanlı'nın protokol camilerinden olan Ayasofya Cuma camine yapılan ilk türbe, Mimar Sinan'ın, yapının güney köşesindeki patrikhanenin tamamını yıkıp bu bölgeye II. Selim'in türbesini inşa etmesiyle gerçekleşir. Sonra 1595'te Mimar Davud Ağa, III. Murad için altıgen planlı bir türbe yapar. Bu türbeye III. Murat'ın yanı sıra Safiye Sultan ve pek çok şehzade defnedilmiştir. Ardından Mimar Dalgıç Ahmed Ağa, III. Mehmed için sekizgen planlı bir türbe inşa eder. Bu türbeye de sonradan -sultanın yanına- Valide Sultan ve öteki şehzadeleri defnedilmiştir. I. Mustafa için de eski vaftizhane türbeye çevrilmiştir. Daha sonra buraya Sultan İbrahim ve ailesi de gömülür. Bu türbenin güney köşesine de bir sebil eklenmiştir (Doğan, 2009).

Osmanlı şehirlerinde çokça görülen çeşmeler, İstanbul'un simge yapısına da şadırvan olarak tezahür ederek avlusuna inşa edilmiştir. İslam Medeniyet Tasavvuruna ait mekânlarda sıkça gördüğümüz su ögesi aslında İslam'daki 'temizlik' kavramından gelmektedir. İslam'da temizlik, beden, kalp ve dimağın her birisiyle yapılan amellerin yarısı olarak görülür. Özellikle de kalp ve aklın temizliği, Allah'ın marifetini kişinin içine girmesi ve O'nun büyüklük nuru üzerlerine yansımaları açısından önemlidir (El-Mardini, 2016). Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara temiz olunması ve namaz ibadetinden önce de vücudun belli yerlerini yıkayarak 'abdest' alıp namaza hazırlanması gerekliliği bildirilmiştir. Bu durum esasında İslam Medeniyet Tasavvurundaki somuttan soyuta geçişin bir örneğidir. Zira abdestle sağlanan somut temizlik, namazda soyutta bir arınmayla devam etmektedir.

Ayasofya'nın dışına eklenen yapılardan biri de Sultan Abdülmecit zamanında yapılan muvakkithanedir⁸. İslam Medeniyetinde namaz vakitlerini bulmakta hassasiyeti gösteren yapı

---

⁸ Muvakkithane: İçinde muvakkitler tarafından ayarlanmış saatlerle bu işe yarayan âletlerin bulunduğu, küçük bir rasathâneyi andıran ve daha çok büyük câmilerin bitişiğinde yer alan bina (<http://www.lugatim.com/s/muvakkithane>).

olarak kare planlı, orta bölümü yüksek bir sekizgen kasnak üzerine küçük kubbeli, çevresi geniş eğimli çatı ile örtülmüştür (Doğan, 2009).

Ayasofya'nın dışına eklenerek külliyesini oluşturan yapıların yanında caminin içine birçok dekoratif öğe de eklenmiştir. IV. Murat döneminde Ayasofya'ya mermerden yeni kürsü yaptırılır. Sultan III. Ahmed zamanında ise yeni bir hünkâr mahfili yaptırılır. Kitap okumayı çok seven I. Mahmud zamanında ise yine caminin içinde -güney kısmına- bir kütüphane eklenmiştir.

Görsel 2. Abdülmecid Dönemi Ayasofya Cuma Cami İçi.

Osmanlı döneminde Ayasofya Cuma camiinde yapılan en kapsamlı çalışma Abdülmecid zamanında gerçekleşmiştir (Görsel 2). Sultan Abdülmecit caminin harap durumunu düzeltmek ve birtakım eklemeler yapmak üzere İsviçreli mimar Gaspare Fossati'yi görevlendirmiştir. Fossati önderliğinde yapılan çalışmalar caminin yapısal onarımlarının yanında dekorasyonunu da kapsar. Öncelikle yapının doğusunda, mihrabın sol tarafındaki dehlizin içindeki hünkâr mahfili kaldırıp yerine yapının doğu duvarına bitişik yeni bir mahfil inşa ettirilir. Osmanlı camilerinde görülen 'hünkâr mahfili' bölümü aynı zamanda halife de olan Osmanlı sultanları için ayrılmıştır. Yeryüzündeki tüm insanları kavmi, milliyeti, ırkı ya da herhangi bir ayrıştırıcı unsuru olmaksızın aynı kabul eden İslam Medeniyet Tasavvurunda

halifelik Allah'ın evrensel mesajının ulaştırılmasında emrettiği bir sosyal nizamdır. İslam Devleti bu bağlamda potansiyel olarak bütün yerküreyi kuşatır (Farukî & Farukî, 2020). Devlet kanunları, insanın özgür iradesiyle seçim yaptığı sınav sahasına müdahale edemezken, insanın doğru seçim yapması için uygun ortamı sağlamakla yükümlüdür. Buna karşın halk da ülü'ı-emr itaatle birey ölçeğinde kendi sınavlarını kolaylaştırırken toplumsal ölçekte de kargaşa çıkmasının önüne geçer.

Ayasofya ve Külliyesinde Yapılan Tezyinatlar

Camiye dönüşen Ayasofya'ya eklenen mekânların, mimari öğelerinin yanında bu mekânlardaki bezemeler de dikkat çekicidir. Ayasofya'nın içinde de mabedi daha güzelleştirmeye yönelik çalışmalar yapılmış, 1607'de çini olarak mihrap duvarına "Besmele-i Şerif" yazılmıştır (Eyice, 1991).

Görsel 3. Ayasofya Kazasker Kubbesi Mustafa İzzet Efendi Hattı.

1651'de Sultan IV. Murat döneminde Teknecizade İbrahim Efendi hattıyla iç mekâna Kur'an ayetleri ve dört halifenin isimlerinin olduğu levhalar asılır. Ancak 1847-1849 tamirinde bu levhalar kaldırılarak Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı levhalar yerleştirilir (Eyice, 1991). Yeşil renkli levhaların üzerinde altın yıldızla yazılmış "Allah", "Muhammed",

“Ebu Bekir”, “Ömer”, “Osman”, “Ali”, “Hasan” ve “Hüseyin”in adları okunmaktadır. Mustafa İzzet Efendi'nin küçük boyutlarda yazdığı hatlar, öğrencileri Şefik Bey ve Ali Efendi tarafından kareleme yöntemiyle büyütülmüştür. Dairesel levhalar caminin içine asıldıktan sonra, altın varaklar halindeki yazılar, levhalar üzerine yerleştirilir. Bahriye (Deniz Kuvvetleri) marangozhanesinde yaptırılan levhalar, parçalardan oluşmaktadır. Levhaların çapı yaklaşık 7,50 m, hattat imzası ise 1.75 x 0.95 m boyutlarında, yazılarda kullanılan kalem ağzı genişliği ise 0.35 m'dir (Doğan, 2009).

Aynı dönemde hat levhalarının yanı sıra yine Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından kubbenin merkezine Kur'an-ı Kerim'deki Nur Suresinin 35.ayetinin bir bölümü yazılmıştır (Görsel 3). Söz konusu ayet mealen “Allah göklerin ve yerin Nûr'udur. O'nun nûru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır” şeklindedir.

Görsel 4. II. Selim Türbesi'nin içinden görünümü.

Ayasofya Cuma Cami'sine yapılanların yanında külliye'deki üç türbe Osmanlı devri Türk mimarisinin yapı, çini süslemesi ve diğer teferruatı bakımından en güzel eserlerinden sayılır (Eyice, 1991). Özellikle II. Selim türbesi bezemeleriyle ziyaretçilerde büyük ilgi

uyandırmaktadır (Görsel 4). Sultan II. Selim'in ölümünden üç yıl sonra yapılan türbe Mimar Sinan'ın en güzel eserlerinden biri olarak kabul edilir (T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1993). Kare planlı, iç içe çifte kubbeli cephesi mermer kaplı bir yapıdır. Girişte geniş saçaklı üç kemerli revakın arkasında İznik işi Firûze mavi renkli çini panolar bulunur. Üzerinde taş işçiliği, çini ve hat sanatlarının bulunduğu kapı son derece görkemlidir. Ayrıca girişin üstündeki kubbede ve ana kubbedeki kalem işi ve hat ile kubbe kasnaklarındaki çiniler Osmanlı sanatının eşsiz örnekleri olarak görülmektedir. Tüm bu bezemeler kendi içinde sade birer kompozisyon olurken yapı bütününde çeşitlenerek mimariye zenginlik kazandırmaktadır. Bu renklilik İslam Medeniyet Tasavvurunun temel özelliklerinden bir tanesi olup barındırdığı bu zengin geometrik, bitkisel, çiçekli tezyinatlar hep dünyayı güzelleştirme çabasının yapıya yansımalarıdır. Zira İslam Medeniyet Tasavvurunda tüm yaratılanlar yaratandan ötürü sevilir, yaratılan her şey Allah yarattığı için güzel kabul edilir. Bu kabulde kişi güzelliği fark etme ve muhafaza etme sorumluluğundadır (Cansever, 2010b). Böylece dünyadaki güzelliği idrak etme çabasındaki insan, güzelliği bildiğinde RAB 'bini de bilmiş oluyor. RAB 'bini bilen de bir sorumluluk yüklenmiş olur. Bu sorumluluk İslam Medeniyet Tasavvurundaki insanın Allah'ın halefi olma kabulünden kaynaklanmaktadır. Dünyaya Allah'ın halifesi olarak gelen insan, elindeki her yetkiyi emanetçi olduğu kabulüyle kullanır.

Müslümanın etrafına emanetçi nazarında yaklaşımının bir örneği Osmanlıların Ayasofya ile olan münasebetinde görülür. Osmanlılar tüm diğer tasavvurlara saygı göstermişlerdir ki bu bağlamda bir harabeye dönen Ayasofya'yı yıkmak yerine tamir edip güzelleştirme yoluna gidilmiştir. Bölgede gittikçe artan ve artmaya devam edecek Müslüman nüfusuna bir mabet olacak yapının değerleri İslam Tasavvuruyla çelişmediği ölçüde korunmuştur. Bu bağlamda ilk başlarda mozaiklere zarar verilmeden üzerleri ipek kumaşlarla kaplanıp, örtülmüştür (Cansever, 2010a). Ayasofya'nın mozaiklerine karşı Osmanlı'nın tutumuna yönelik iki tespit mevcuttur. Biri ilk zamanlarda örtülmediğine dairdir ki dayanak olarak İstanbul'a gelen sanatçıların Ayasofya ile ilgili çizimleri gösterilir (Görsel 5). Buna göre Pantokrator mozaiği ancak 1609'da I. Ahmet döneminde örtülmüş, galerideki Hıristiyan

mozaiklerinin çoğu, 19.yüzyıla kadar kaldıktan sonra badanalananak örtülmüştür. Apsis yarım kubbesinde yer alan Meryem ve Çocuk İsa mozaiği ise hiçbir zaman örtülmemiştir (Kleinbauer vd., 2004). Söz konusu mozağin bırakılma sebebi olarak Kâbe'deki tüm put ve suretleri yok eden Hz. Muhammed'in Hz. Meryem'e hürmetinden dolayı Meryem ve Çocuk İsa suretini korumuş olduğu iddiası (King, 2016) gösterilir. Buna karşın bir diğer görüş ise fethin ilk döneminden itibaren mozaiklerin üzerinin kireçle örtüldüğü üzerinedir. Pandantiflerdeki meleklerin de kanatları korunup yüzleri silinmiştir. Fetihden sonra değişik zamanlarda yapılan restorasyonlarda da tonozların üstündeki süslemeler, geometrik ve figürsüz desenler yeniden yapılmıştır.

Görsel 5. Osmanlı Dönemi Farklı Dönemlerindeki Ayasofya Mozaiklerini Gösteren Çizimler Soldan itibaren; Guillaume-Joseph Grelot,1680/ Cornelius Loos, 1701/ Gaspare Trajano Fossati, 1852/ İttihat ve Terakki Dönemi, 1915.

Sonuç ve Tartışma

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethinin bir sembolü olarak şehrin en büyük mabedini, Ayasofya Cuma Camii' sine dönüştürmüştür. Osmanlı'da bundan sonra da fethedilen şehirlerdeki en büyük kiliseler Ayasofya adıyla camiye çevrilmiştir. Edirne Enez'de, Kırklareli Vize'de, Trabzon, Gümüşhane, Zonguldak, Bitlis ve İznik'teki Ayasofyalar bu şekilde kiliseden camiye çevrilen yapılardır. İstanbul'daki Ayasofya ise -1453'ten 1934'e kadar şehrin ulu cami niteliğindeki baş camisi ve etrafındaki külliyesi ile- en önemlisi olmuştur (Eyice, 1991).

Konstantinopolis'te bir kilise olarak inşa edilen Ayasofya'nın değişimi, bir Hristiyan mabedinin bir Müslüman mabedine dönüşümü olarak, yapıda Hristiyan değerlerinden ziyade Müslüman değerlerinin okunmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda yapıda yapılan tüm düzenlemeler yapıyı iyileştirme, onarma ve İslam medeniyet tasavvuru değerlerini açığa çıkarma şeklinde olmuştur.

Görsel 6. Solda Hagia Sophia Kilisesi Canlandırması.

Görsel 7. Sağda Ayasofya Külliyesi.

İslam Medeniyet Tasavvuru'nun en baş değeri olan 'tevhit' kavramı gereği mabette yapılan her düzenleme hep bu değerle örtüşmektedir. Yani külliye bazında bakıldığında tüm kompleksin yapılarından bezeme unsurlarına kadar hep bir bütünün parçası olduğu görülmektedir. Bu durum yapıya biçimsel olarak denge, uyum ve sadelik katarken, soyut anlamda İslam Medeniyet Tasavvurunun manasını yansıttığı görülür. Böylece yapısal formundan bezemelerine kadar her bir değerın dışı vurumu olarak yapıya müdahaleler yapılmıştır.

İslam toplumunun birbiriyle ilişkileri ve günlük hayatını daha çok külliye yapıları eklerden anlamak mümkündür. Ayrıca camiye yerleştirilen dekoratif öğeler de İslam Medeniyet Tasavvurundaki özel günlerin işleyişi hakkında bilgi vermektedir. Bezemeler ise söz konusu medeniyetin hayata bakışı ve güzellik anlayışını yansıtmaktadır. Ayasofya'ya cami bazında ya da külliye bazında bakıldığında eklenen her mimari ve dekoratif öğenin İslam Medeniyet Tasavvuruna ait aynı işlevlerdeki diğer yapılarda benzerinin bulunduğu görülür. Dünyanın neresine gidilirse gidilsin her camide bir minare ya da benzer biçimlenişte o işlevi gören bir mimari öğe olması gibi. Çünkü bütün bu mimari öğeler ait olduğu tasavvuru yansıttığı ölçüde kabul görür ve kimlik kazanır.

Kaynakça

- Burckhardt, T. (2005). *İslam sanatı dil ve anlatım*. (T. Koç, Çev.). Klasik Yayınları.
- Can, S. ve Yıldız Altunbaş, E. (2015). Ayasofya I. Mahmud kütüphanesi ve geçirdiği onarımlar. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (35), 181-222.
- Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan*. Albaraka Türk Yayınları.
- Cansever, T. (2010a). *Kubbeyi yere koymamak*. Timaş Yayınları.
- Cansever, T. (2010b). *Kubbeyi yere koymamak*. Timaş Yayınları.
- Doğan, S. (2009). Sultan Abdülmecid döneminde İstanbul-Ayasofya Camii'ndeki onarımlar ve çalışmaları aktaran belgeler. *Bilig*, (49), 1-34.
- Duman, S. (2015). *Doğu-batı ayrımında aslında mimarlık, şehircilik ve sanat....* Kaknüs Yayınları.
- El-Mardini, Y. S. (2016). Mesîru Umûmî'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmî'd-dîn / İhyâ Tercüme ve Şerhi/ İmâm Gazzâlî (M. Koç & E. Tanrıverdi, Ed.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
- Farukî, İ. R. & Farukî, L. L. (2020). *İslam kültür atlası*. İnkılâb Basım Yayım.
- Hasol, D. (2008). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. Yem Yayınları.
- İletişim Bakanlığı, T. C. C. İ. (2020). *Ayasofya camii*.
- King, G. R. D. (2016). İslam öncesi dönemde Kâbe'deki resimler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57(1), 175-194. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000001449
- Kleinbauer, W. E., White, A., & Matthews, H. (2004). *Ayasofya*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ökten, S. (2020). *İçimde AVM var!*. Tuti Kitap.
- Özler, M. (2012). Tevhid. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (1993). XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Yayın no. 1676).
http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/11_arastirma.pdf

Görsel Kaynakça

- Görsel 1. Ayasofya'nın tarihi serüveni. <https://www.rahle.net/ayasofyanin-tarihi-seruveni/> adresinden 25 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 2. Çetinkaya, H. (2020, 25 Ekim). Büyük İstanbul tarihi, Ayasofya. <https://istanbultarihi.ist/300-ayasofya#gallery-6> adresinden 20 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 3. Berk, S. (2017, 30 Haziran). <https://twitter.com/hattatberk/status/880792501338157056/photo/1> adresinden 20 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 4. I. Selim Türbesi. <https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/ii-selim-turbesi> adresinden 21 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 5. Tuncer, S. (2020, 17 Ağustos). Ayasofya'nın mozaikleri ne zaman kapatıldı? <http://selimtuncer.blogspot.com/2020/08/ayasofyann-mozikleri-ne-zaman-kapatld.html?m=1> adresinden 25 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 6. Padenkov, A. <https://www.artstation.com/artwork/LwEJK> adresinden 19 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 7. Turuncu Dergisi. (2020, 16 Eylül). Menzile varış öyküsü Ayasofya. <https://turuncudergi.com/menzile-varis-oykusu-ayasofya/> adresinden 12 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

Yazarların Katkı Oranı Beyanı

Makale tek yazarlı olup tüm bölümlerde yazarın katkı oranı %100'dür.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makalenin içeriği ve olgunlaştırılmasında doktora derslerinin büyük katkıları olan kıymetli hocam Prof. Dr. Sadettin Ökten'e teşekkür ve hürmetlerimi sunmayı borç bilirim.

Çatışma Beyanı

Makale ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Bildirim

Bu makalede etik kurul kararı gerektiren bir durum söz konusu olmamıştır.